

САЙЁХ ЎҒРИЛАР ТУШУНЧАСИ ВА ТАВСИФИ

Нармуратов Шавкат Абдуганпарович
ИИБ Академияси Магистратураси тингловчиси

Аннотация. Мақолада сайёх ўғрилар тушунчаси, уларнинг тавсифи, сайёх ўғриларнинг уюшган жиноий миграциядаги ўрни, уларнинг ажралиб турувчи хусусиятлари ва демографик жиҳатлари ҳақида фикр-мулоҳазалар ёритилган.

Калит сўзлар: Сайёх ўғри, жиноят, жиноий миграция, уюшган жиноий миграция, жиноий гуруҳ, тезкор-қидирув фаолияти.

Аннотация. В статье рассматривается понятие воров гастролеров, их характеристика, роль воров гастролеров в организованной преступной миграции, их отличительные черты и демографические аспекты.

Калит сўзлар: вор-гастролёр, преступление, криминальная миграция, организованная преступная миграция, преступная группа, оперативно-розыскная деятельность.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда суд-ҳуқуқ соҳасида амалга ошириляётган ислохотлар инсонпарварлик принципларига асосланган ҳолда шахнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш, унинг шаъни ва кадр-қимматини ҳурмат қилиш, жиноятларни тез ва тўлиқ очиш, жиноятдан жабр чеккан шахсларга етказилган зарарни қоплаш, айбсиз инсонлар жавобгарликка тортилмаслигини таъминлаш соҳасида бир қатор ижобий ишлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2022 —2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 26.03.2021 йилдаги ПФ-6196-сонли фармони, шунингдек, Президентнинг 20.01.2023 йилдаги “Ички ишлар органларини халқчил профессионал тузилмага айлантириш ва аҳоли билан янада яқин ҳамкорликда ишлашга йўналтириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-10-сон қарорини қабул қилинишини ҳам бу борада амалга ошириляётган ижобий ҳаракатларни узвий давомидир.

Бироқ амалга ошириляётган ижобий ишларларга қарамасдан жиноятлар сони ва тури йилга йилга ортиб, янги турлари ва усуллари пайдо бўлаётгани қонунийликни таъминлаш, жиноятларни ўз вақтида фош этиш, ҳар томонлама,

тўла ва холисона тергов қилиш, жавобгарликнинг муқаррарлиги принципили таъминлашда мавжуд чора-тадбирлар етарли эмаслигини кўрсатмоқда.

Бундай жиноят турларидан бири бу ўғрилик жинояти бўлиб, нафақат Ўзбекистонда, бутун дунёда ҳам мулкни ва унга бўлган ҳуқуқни жиноий тажовузлардан қўриқлаш, унинг дахлсизлигини таъминлаш, мулк ҳуқуқига тажовуз қилувчи қилмишларга қарши курашиш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Масалан, БМТ шарҳларига кўра «2010-2019 йилларда жаҳонда ҳар 100 минг кишига 862,4 та ўғрилик қайд қилинган, бунда ривожланаётган мамлакатларда –354,3, ривожланганларда эса –1370,5, яъни 3,9 маротаба кўпроқ. Минтақалар бўйича бу тафовутлар ўн олти карра кўпроқни ташкил қилган. Масалан, Ғарбий Европа ва Шимолий Америкада у 1580,3 та, Шарқий Европа давлатларида –121,5 ва Лотин Америкасида –95,6 тани ташкил қилган. 2019 йилда ўғрилик 2017 йилга нисбатан 21%га ўсганлиги»¹ ҳақидаги далиллар мулкни талон-торож қилганлик учун жавобгарликни такомиллаштириш, мазкур қилмишларни олдини олишнинг янги чоралари ва янада самарали механизмини ишлаб чиқиш, уларни профилактикасига алоҳида эътибор қаратиш зарурати мавжудлигидан далолат беради.

Ўзбекистон Республикасида 2009 йилда 6021 нафар, 2010 йилда 5535 нафар, 2011 йилда 6514 нафар, 2012 йилда 5641 нафар, 2013 йилда 5687 нафар, 2014 йилда 5890 нафар, 2015 йилда 7157 нафар, 2016 йилда 6543 нафар, 2017 йилда 8277 нафар шахснинг ўғрилик жинояти учун судланганлиги, мазкур жиноят турининг йилдан йилга ўсиб бораётганлигини кўрсатмоқда².

Сайёх ўғриларнинг жиноятчилиги “жиноий миграция”нинг бир тури сифатида қаралиши мумкин. Фанда сайёх ўғриларнинг жиноятчилиги тезкор-қидирув тавсифида ўрганилган, аммо у билан жиддий криминологик қизиқиш билан боғлиқ. Сайёх ўғрилар жиноят содир этиш учун доимий равишда ҳаракатда бўлган ва бир жойдан бошқа жойга кўчиб юрган жиноятчиларнинг ўзига хос тоифаси сифатида намоён бўлади. Бундай ҳаракатлар, бир томондан, “маҳаллий” жиноятчиларга нисбатан юқори даражадаги жазосизликни таъминлаган бўлса, иккинчи томондан, жиноят содир этишнинг маълум бир усулини ниқоблаб, “касбий” малакасини ошириш имконини беради.

Сайёх ўғрилар узоқ вақтдан бери маълум бўлиб, уларга мисоллар қиёсий-тарихий ёндашув асосида криминологик адабиётларда келтирилган. Улар сайёх ўғрининг ҳақиқий турини ифодалашига шубҳа йўқ, бунинг учун бир жойдан иккинчи жойга кўчиб ўтишлар жиноий фаолият учун зарур шарт ҳисобланади. Жиноятчиларнинг қонунга хилоф тажрибасини умумлаштириб, уларнинг жиноий алоқалар тизимига “қўшилиши” бу фаолият билан “жиноий

¹ United Nations crime analysis. <https://www.un.org>

² ИИБ маълумотлари. <https://iiv.uz/oz/opendata>

миграция”нинг икки тури билан боғлиқ. Шундай қилиб, уюшмаган ва уюшган жиний миграцияни фарқлаш мумкин³.

Уюшмаган жиний миграция бу ёлғиз ҳаракат қилишни афзал кўрадиган жинийчиликнинг жиний содир этиш мақсадида бир жойдан иккинчи жойга кўчиб ўтишдаги ҳаракатида намоён бўлади. Ушбу турдаги миграциянинг мисоли сифатида Интернет глобал тармоғида қўлга олинган жинийчилик – сайёҳ ўғрилар ёки жиний содир этиб қидирувда юрган шахслар ҳақидаги кўплаб эслатмалар ҳисобланади.

Уюшган жиний миграция бу жинийчиликнинг уюшган жиний гуруҳлар ва жиний уюшмалар манфаатларини кўзлаб бир жойдан иккинчи жойга кўчиб ўтиб амалга ошириладиган ҳаракатларидир. Бинобарин, уюшган жиний миграция ташкилий даражаси билан фарқланади.

Тезкор-қидирув фаолияти амалиётидан маълумки, бир қатор ҳудудларда жиний тузилмалар ўртасида етарлича барқарор муносабатлар мавжуд бўлиб, уй-жой, қайтиш учун йўл чипталари ва зарур маълумотлар (жиний қурбонини танлаш, жиний содир этилган жойдан қочиш йўллари) билан таъминланган сайёҳ ўғрилар гуруҳларини “ўз” ҳудудига таклиф қилиш фактларида намоён бўлади⁴. Кўриб чиқиладиган мавзу билан бевосита боғлиқ бўлган жиний ҳамкорликнинг бу тури кейинги йилларда салбий динамика билан тавсифланади. Кўриб турибдики, бу ерда криминологик вазиятнинг ўзи турли минтақалар ҳуқуқ-тартибот идоралари ўртасида фаол ҳамкорлик қилишдан далолат беради.

Юқори даражадаги уюшган жиний миграцияга келсак, у жиний уюшмаларнинг, хусусан, “қонундаги ўғри”ларнинг жиний фаолияти билан боғлиқ. Мутахассисларнинг фикрича, жиний муҳитнинг ушбу етакчилари ўзлари жиний тузилмаларни бошқариш тизимини яратиш, мустаҳкамлаш ва кўллаб-қувватлаш мақсадида анча фаол тарзда бир жойдан иккинчи жойга кўчиб ўтиб жиний фаолият билан шуғулланмоқдалар⁵. Бундан ташқари, улар жиний мигрантлар оқимида уларнинг мақсадларига мос келадиган таъсирни ташкил қилади.

Жиний миграциянинг ҳар хил турларини ажратиб кўрсатиб, демографик адабиётларда келтирилган тегишли таснифлардан фойдаланиш тавсия этилади, аммо бу демографик ғояларни криминологик маконга оддий ўтказиш эмас, аксинча, аниқланган турларнинг амалий аҳамият мезонига мос келишидир. Шу нуқтаи назардан қараганда, трансмиллий миграция каби жиний миграция тури

³ Соколов Д.А. Организация незаконной миграции в аспекте транснациональной организованной преступной деятельности. Теория и практика общественного развития. Выпуск №7, 2011. С. 58

⁴ Абезгильдин Р.Р. Миграция и организованная преступность в сфере теневой экономики. <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsiya-i-organizovannaya-prestupnost-v-sfere-tenevoy-ekonomiki>

⁵ Петров С.В., Креховец А.В. Организованная преступность современной Европы: состояние и тенденции развития. Наука. Теория. Практика. 2017. С. 27

шубҳасиз ажратишни талаб қилади. Унда ўз навбатида, икки турни ажратиб кўрсатиш мақсадга мувофиқдир: узоқ хорижга ва орқага, яқин хорижга ва қарама-қарши йўналишда. Уларни мустақил кўриб чиқиш зарурати бундай миграцияларнинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ бўлиб, улар охир-оқибат асосан индивидуал ҳуқуқий ёндашувни талаб қилади.

Шуни ҳам ҳисобга олиш керакки, сайёҳ ўғриларда дастлаб яшаш жойидан ташқарида ижтимоий хавфли қилмиш содир этишга жиноий мақсад мавжуд бўлади. Албатта, бундай ҳаракатлар учун мотивацион асос жуда кўп сабаблар (ўз манфаатлари, қасос, сиёсий фикрлар ва бошқ.) билан ифодаланиши мумкин, бироқ, “сайёҳ ўғри” унинг доимий ёки вақтинча яшаш жойини ўзгартириши жиноий фаолият билан бевосита боғлиқлигини албатта билади.

Мотивация “сайёҳ ўғрилар” хулқ-атворининг шахсий детерминантларининг ўзига хос интеграл (умумлаштирувчи) кўрсаткичи сифатида ишлайди, у:

биринчидан, у келишни белгилайдиган эҳтиёжлар ва манфаатлар билан узвий боғлиқ, шунинг учун у шахс ҳақида тасаввур беради;

иккинчидан, келишини рағбатлантирадиган муаммоли вазиятнинг мазмуни ва жиддийлигини тавсифлайди;

учинчидан, у асосан янги келганнинг хатти-ҳаракатини белгилайди.

Шундай қилиб, келиш мотивацияси ўзига хос хулқ-атвор механизмига киритилган ва ушбу механизмнинг бошқа элементлари билан алоқалар ва ўзаро таъсирларни очиқ беради, “сайёҳ ўғрилар”, хусусан, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар каби тоифадаги жиноятларнинг сабабий комплексини аниқлаш доирасида таҳлил қилинадиган муҳим криминологик компонент ҳисобланади.